

Hermann Aurich – historyk

Zehdenick, Land Brandenburg

Rozwój gospodarczy w powiecie górskim do roku 1945

[Die wirtschaftliche Entwicklung im Kreis Guhrau bis 1945]

Wykład w Starostwie Powiatowym w Górze, 3 czerwca 2011 r.

[Vortrag im Landratsamt Góra am 3. Juni 2011]

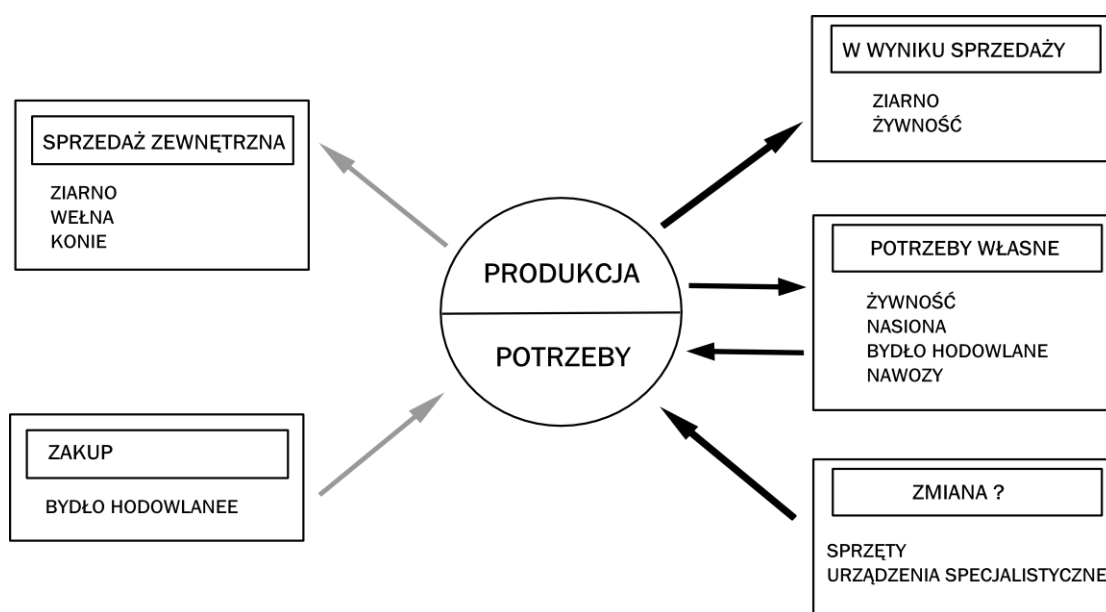
Pozwólcie Państwo, że się krótko przedstawię. Od przeszło dziesięciu lat zajmuję się historią brandenburskich terenów wiejskich, ze szczególnym naciskiem na historię majątków ziemskich. Dla przedwojennych berlińskich przedsiębiorców, bankierów, naukowców i artystów posiadanie majątku ziemskiego (przynajmniej wiejskiej willi) było ważnym symbolem statusu społecznego. Majątek taki był miejscem spędzania wolnego czasu z rodziną i przyjaciółmi, a także nawiązywania kontaktów z przedsiębiorcami. Jak wiadomo – dla żydowskich właścicieli ziemskich historia ich majątków skończyła się wkrótce po przejściu władzy przez nazistów, historia pozostałych natomiast dobiegła końca z rokiem 1945.

Obecnie próbuję zachować od zapomnienia przedwojenną historię tych ziem. W trakcie prowadzonych badań natrafiłem m.in. na wielkie majątki ziemskie berlińskich rodzin Böttzow, Gilka i Gilka-Böttzow. Ich posiadłości leżały nie tylko na terenie obecnej Brandenburgii, ale także na Ziemi Lubuskiej, w Wielkopolsce i na Śląsku, w szczególności zaś skoncentrowane były na terenie dzisiejszego powiatu górskiego. Inaczej, niż większość berlińskich posiadaczy ziemskich, dwie gałęzie rodu Gilka-Böttzow przeniosły się z Berlina na wieś na stałe. Tym samym ojcowie tych rodów od tamtego momentu stali się gospodarzami rolnymi.

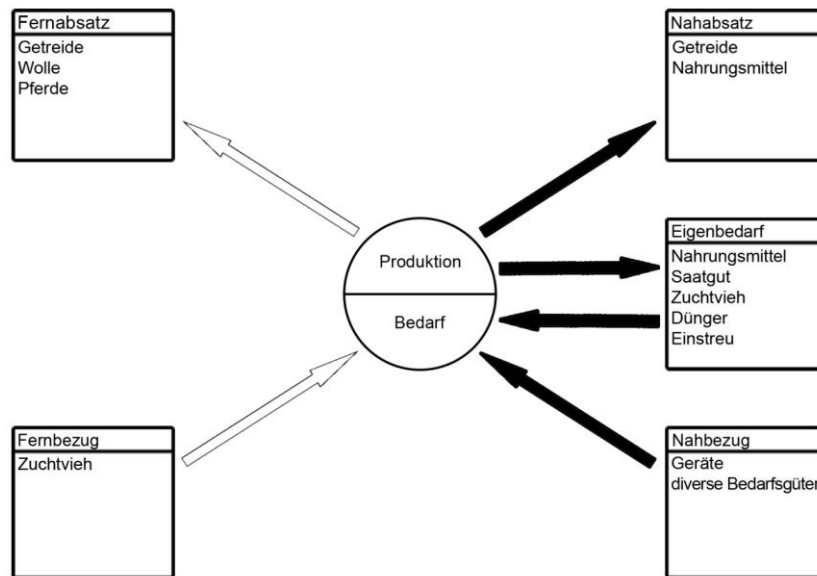

Ziemie obecnego powiatu górowskiego, jak sięgnąć pamięcią, służyły rolnictwu i charakter ten zachowały do roku 1945. Handel, transport, przemysł – choć wtedy dość słabo rozwinięte – służyły rolnictwu w właściwy sobie sposób, tzn. z jednej strony zbytowi, transportowi i przetwórstwu produktów rolnych, z drugiej zaś pozyskiwaniu produktów, sprzętów i urządzeń rolno-spożywczych.

Rolnictwo ok. 1840 r.

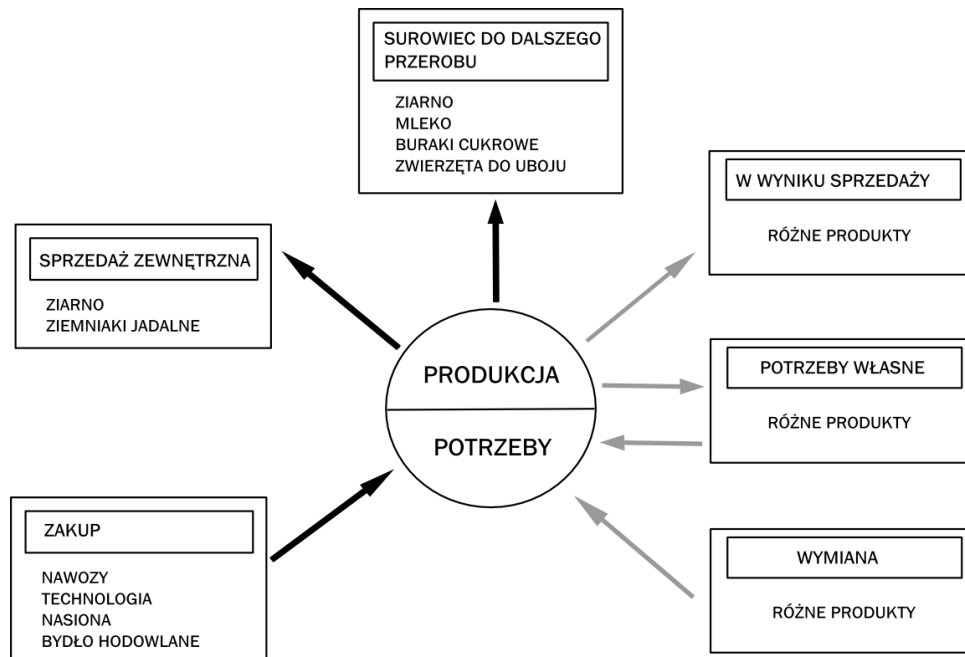

Landwirtschaft um 1840

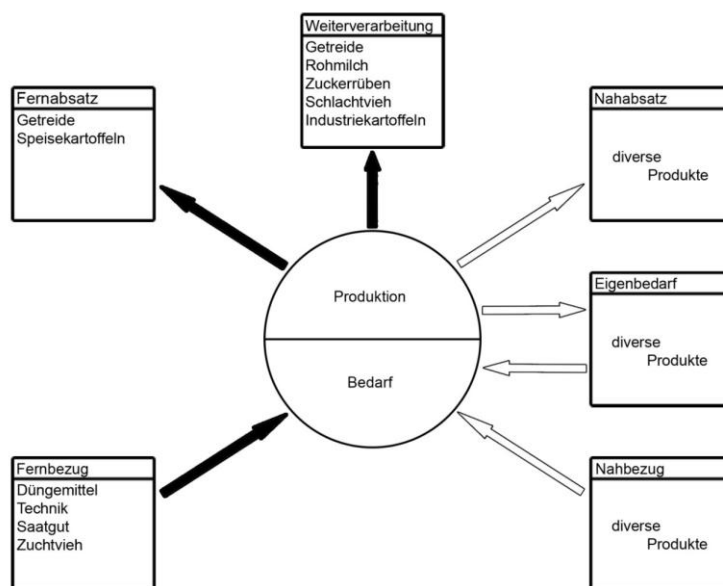

Do początku XIX stulecia tutejsza produkcja rolna była mocno zorientowana na potrzeby lokalnego rynku, tzn. w zasadzie na potrzeby własne. Tylko niewiele produktów, jak zboże, wełna, a także konie zbywane były poza tym wąskim terenem. Także zapotrzebowanie na nasiona, sadzonki, bydło zarodowe, nawozy, narzędzia itp. w pierwszym rzędzie zaspokajane były z własnej produkcji rolnej oraz z produkcji lokalnego rzemiosła.

Rolnictwo ok. 1910 r.

Landwirtschaft um 1910

W XIX wieku sytuacja znacząco się zmieniła. Poprzez zastosowanie naukowych metod zyski z produkcji rolnej w majątkach ziemskich mogły wzrosnąć nawet kilkakrotnie, a sama produkcja rolna zaczęła znacznie przekraczać zapotrzebowanie lokalnych rynków. Gwałtownie rozwijało się przetwórstwo produktów rolnych zarówno w samych majątkach, jak i w pobliskim mieście.

W 1845 w Czerninie Dolnej (Nieder-Tschirnau) powstała pierwsza na tym terenie fabryka skrobi ziemniaczanej, a co najmniej siedem kolejnych otwarto w okolicy w następnych latach. Ich liczba przewyższała liczbę destylarni, w których – na bazie kartofli – produkowano spirytus. W przetwórstwie zboża tradycyjne wiatraki i młyny wodne stopniowo wymieniane były na większe przedsiębiorstwa. Wykorzystując napęd parowy w 1892 r. w Górze uruchomiono młyn. Przy młynie funkcjonowała też piekarnia. Trzy lata wcześniej, także w Górze, rozpoczęła pracę cukrownia, której towarzyszyło wprowadzenie uprawy buraków cukrowych na powierzchni ok. 750 ha.

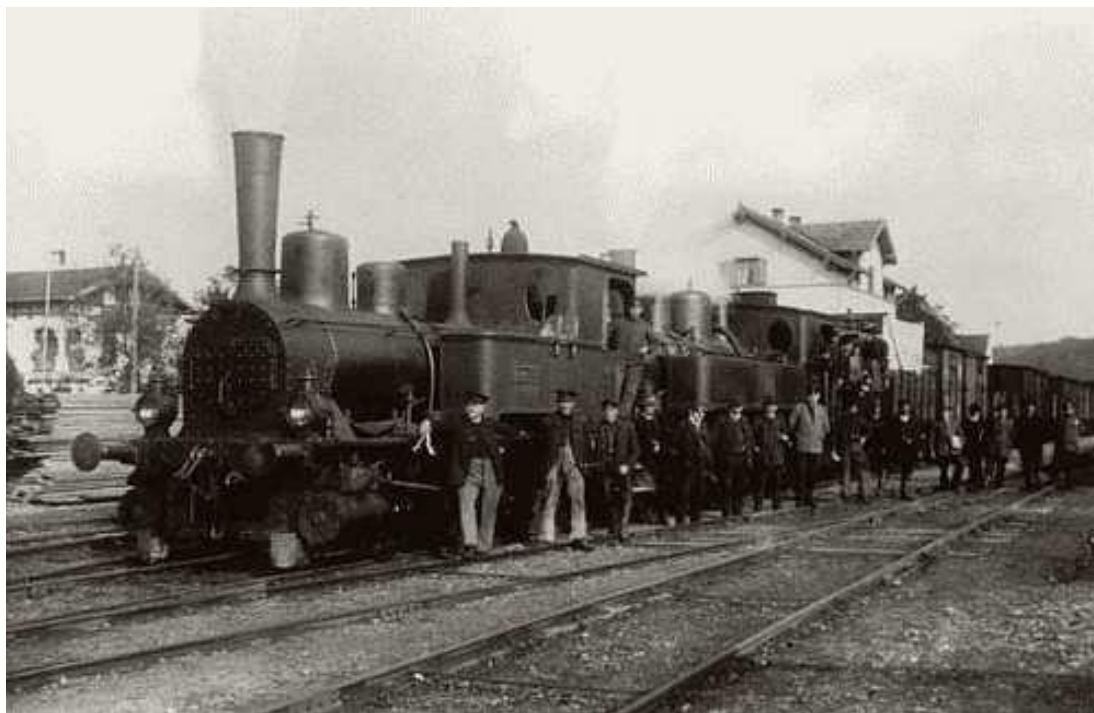
Uruchomienie w Górze pierwszej mleczarni (1982) zapoczątkowało nowy rozdział gospodarki mleczarskiej. Wkrótce potem na omawianym terenie funkcjonowało już siedem mleczarni, które według jednolitych norm jakości zapewniały rynkową ofertę mleka pitnego, masła, serów i twarogu.

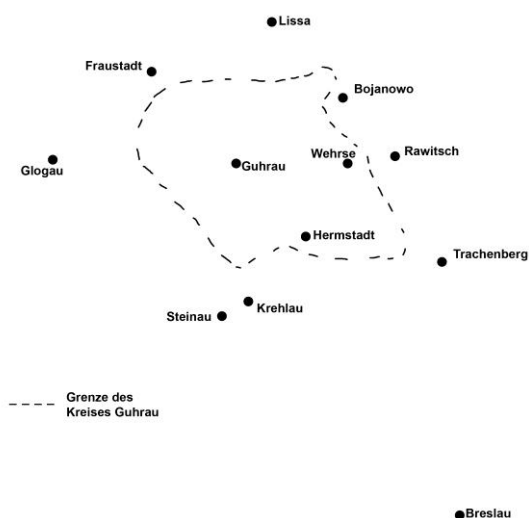

Poprzez nowo pozyskiwane rynki zbytu rolnicy konfrontowani byli z wymogami odbiorców. Koniecznością okazało się utrzymywanie stabilnej jakości produktów i rzetelność dostaw, co w efekcie miało wpływ na sposób gospodarowania. Gospodarze – producenci, chcąc sprostać oczekiwaniom rynku musieli rozszerzać i intensyfikować produkcję rolną. Wykorzystując nowoczesną technikę, wdrażali nowe linie produkcyjne, wprowadzali wysokojakościowy materiał siewny oraz nowe, wartościowsze rasy zwierząt hodowlanych. Zanim jednak spłynęły oczekiwane dochody musieli w swe gospodarstwa zainwestować. Z tym związana była konieczność zaciągania kredytów. W ten sposób banki czy inni kredytodawcy stawali się stałymi partnerami gospodarstw rolnych. Jednocześnie gospodarstwa te były bardziej podatne na wahania finansowe i kryzysy.

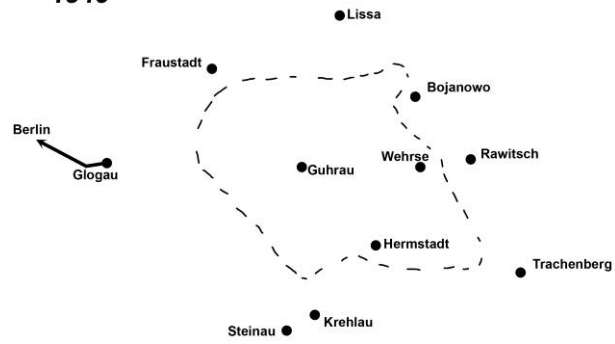
W wyniku pruskiej reformy rolnej z początku XIX w. gospodarstwa rolne oraz majątki ziemskie stały się towarem i przedmiotem handlu. Co istotne, najczęściej były one kupowane ze środków z kredytów i nigdzie w Niemczech tak często nie zmieniały swoich właścicieli, jak właśnie na Śląsku. W efekcie – w skład stałych kosztów utrzymania wchodziły zatem spłaty kredytów i odsetek i dalej – by móc oczekiwać dochodów z produkcji rolnej – wymagały pozyskiwania kolejnych pożyczek na inwestycje.

Szybki rozwój rolnictwa, przypadający na czasy do pierwszej wojny światowej, nie byłby możliwy bez szybkiego rozwoju różnorodnych środków komunikacji. Od wieków do transportu rzeczno użytkowano wody Odry. Infrastruktura rzeki, tzn. założenia portowe itp. były modernizowane i rozbudowywane, dzięki czemu podnoszono jakość tej komunikacji. Przez pewien czas również i Barycz użytkowana była jako droga wodna, dosyć szybko jednak zastąpiona została efektywniejszymi środkami transportu. Budowa sieci dróg i linii kolejowych otwierała coraz większe obszary powiatu górowskiego dla korzystających z transportu.

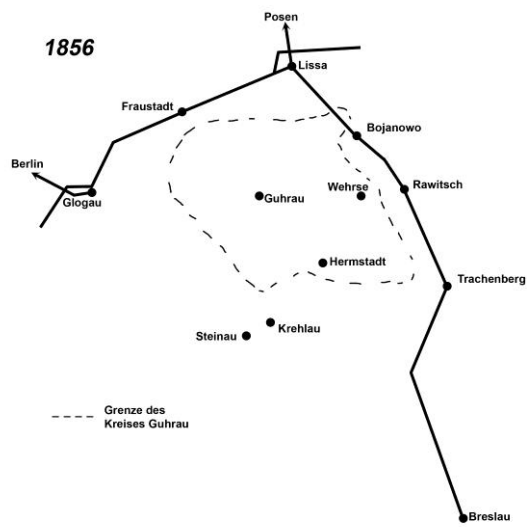
1846

--- Grenze des Kreises Glogau

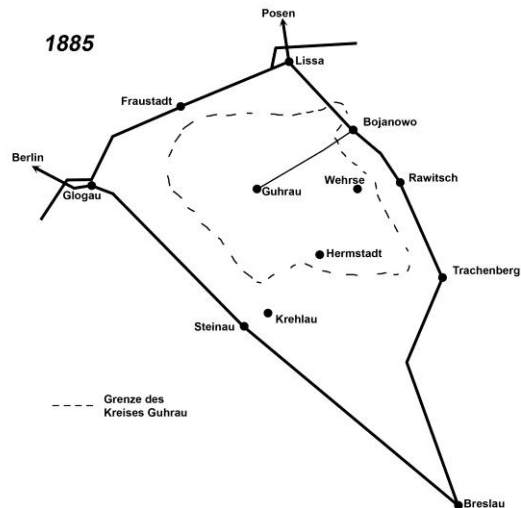
● Breslau

1856

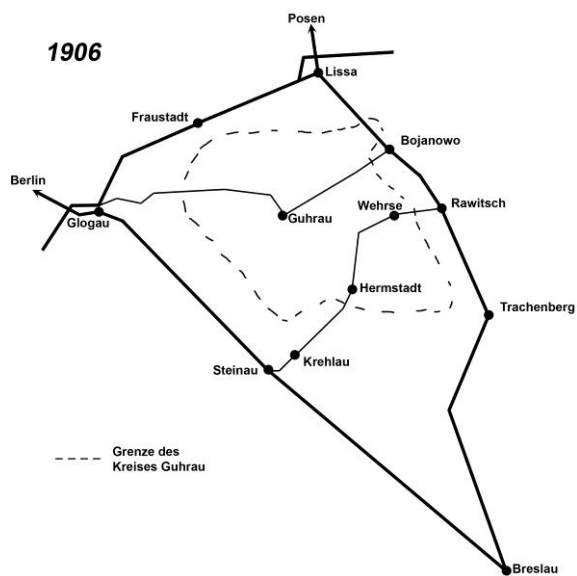
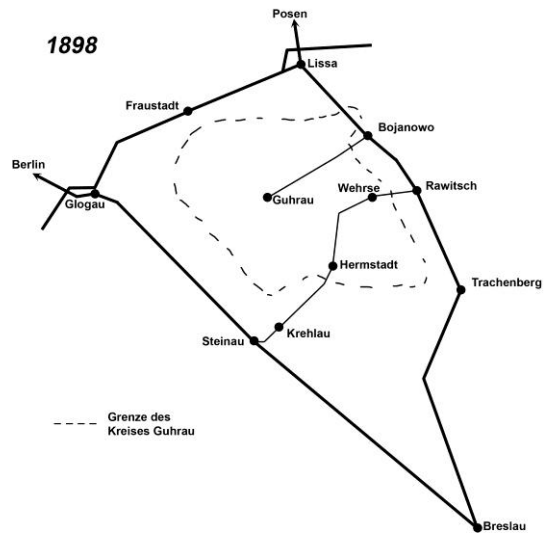
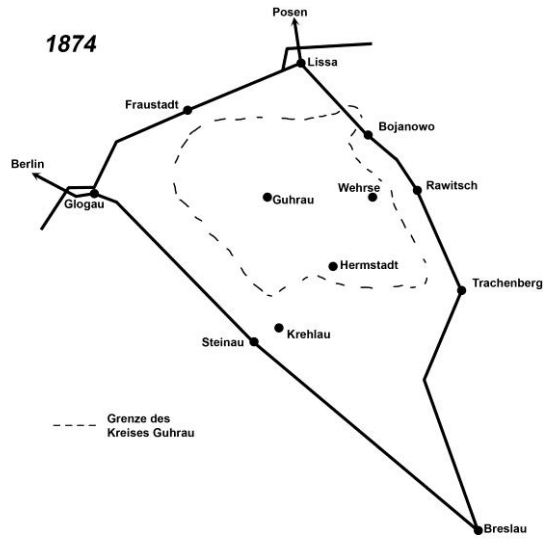

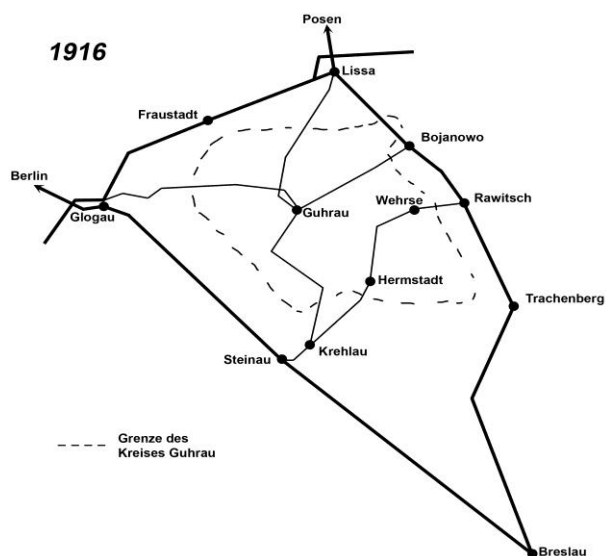
--- Grenze des Kreises Glogau

1885

--- Grenze des Kreises Glogau

Od 1846 r. funkcjonowało połączenie kolejowe z Głogowa (Glogau) przez Frankfurt/Oder do Berlina. W 1856 r. powstały linie kolejowe Wrocław – Leszno – Poznań (Breslau – Lissa – Posen) i Leszno – Głogów (Lissa – Glogau). W 1885 r. podjęła działalność kolej Bojanowo – Góra (Bojanowo – Guhrau), a w 1906 została ona przedłużona z Góry (Guhrau) do Głogowa (Glogau). Od 1898 r. kolej prywatna Legnica – Scinawa – Krzelów – Wąsosz – Rawicz – Kobylin (Liegnitz – Steinau – Krehlau – Herrnstadt – Rawitsch – Kobylin) przyłączyła południowo-wschodnią część powiatu Góra do sieci kolejowej. I w końcu – w roku 1916 rozpoczęła działalność kolejka wąskotorowa Leszno – Góra – Krzelów (Lissa – Guhrau – Krehlau). Często siłą inicjującą budowę i rozbudowę połączeń komunikacyjnych było lokalne rolnictwo – w tym i właściciele dużych majątków.

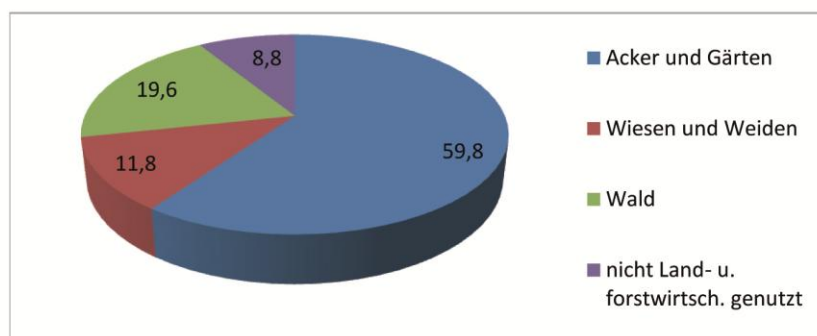
Użytkowanie gruntów w powiecie Góra (1921)

(GRE: Podatek od nieruchomości netto w markach/ha)

	km ²	%	GRE
Grunty – razem	679	100,0	-
Użytki rolno-leśnicze	619	91,2	13,18
Grunty rolne i ogrodnictwo	406	59,8	14,88
Łąki i pastwiska	80	11,8	19,97
Lasy	133	19,6	3,92

Flächennutzung im Kreis Guhrau (1921), Angaben in km² (GRE: Grundsteuerreinertrag in Mark je ha)

	km ²	%	GRE
Fläche gesamt	679	100	
Land- u. forstwirtsch. genutzt	619	91,2	13,18
Acker und Gärten	406	59,8	14,88
Wiesen und Weiden	80	11,8	19,97
Wald	133	19,6	3,92

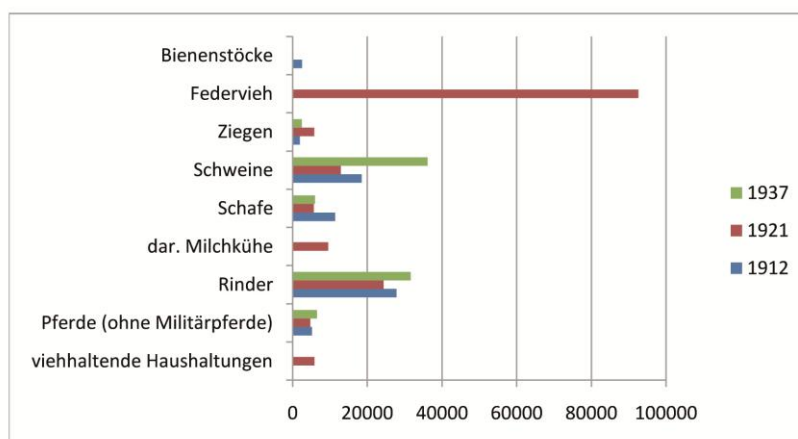
Podatek od własności ziemskiej (GRE), jako wskaźnik ceny gruntu, pokazuje, że powiat górski dysponował wysokojakościowymi gruntami zielonymi, jako bazą dochodowej hodowli bydła i koni.

Hodowla bydła w powiecie górowskim

	1912	1921	1937
Gospodarstwa hodujące bydło	-	5826	-
Konie (bez koni wojskowych)	5223	4724	6546
Bydło	27 814	24 392	31 646
w tym bydło mleczne	-	9495	-
Owce	11 397	5632	5988
Świnie	18 526	12 915	36 136
Kozy	1952	5818	2493
Drób	.	92 582	.
Pszczelarstwo	2512	.	.

Viehhaltung im Kreis Guhrau

	1912	1921	1937
viehhaltende Haushaltungen		5826	
Pferde (ohne Militärpferde)	5223	4724	6546
Rinder	27814	24392	31646
dar. Milchkühe		9495	
Schafe	11397	5632	5988
Schweine	18526	12915	36136
Ziegen	1952	5818	2493
Federvieh		92582	
Bienenstöcke	2512		

Z relatywnie niewielkiego udziału krów mlecznych w ogólnej liczbie bydła można wywnioskować, że hodowla bydła mięsnego miała duże znaczenie. To samo odnosi się do wykorzystywania wołów w wielu gospodarstwach rolnych.

W danych dla roku 1921 należy uwzględnić fakt, że znaczące ubytki w stanie bydła w trakcie pierwszej wojny światowej nie zostały jeszcze całkowicie uzupełnione i wyrównane. Hodowla znacznej liczby kóz była konsekwencją minionej wojny – wymagania żywieniowe tego gatunku zwierząt były niewielkie i łatwiejsze do zaspokojenia.

Większość użytków rolnych i leśnych (332 z 619 km²) należała do 76 tutejszych majątków (każdorazowo ze 100 ha powierzchni). Na każdy z tych majątków przypadało średnio 438 ha. Te wielkie majątki, dominujące w powiecie, miały bezpośredni i pośredni wpływ na rozwój rolnictwa w regionie.

Tradycyjnie – najważniejsza w aktywności gospodarczej wielkich majątków była uprawa roli, częściowo leśnictwo, w mniejszym zakresie hodowla bydła. Natomiast takie gatunki zwierząt, jak świnie i kozy oraz drób były hodowane w niewielkim stopniu. Jest to nie do końca pełny obraz sytuacji, ponieważ w majątkach tych rozwinął się podział obszarów pracy, pomiędzy gospodarstwem majątku – z jednej strony, a indywidualną hodowlą zwierząt zatrudnianej w majątku siły roboczej – z drugiej strony. Pracownicy w majątkach w dużej mierze wynagradzani byli w naturaliach, a tymi – w znacznej części – była karma dla indywidualnie hodowanych zwierząt. Ta indywidualna hodowla zwierząt w części służyła zaspokojeniu potrzeb własnych rodzin robotników rolnych, w części zaś zorientowana była na sprzedaż.

Domeną dużych majątków ziemskich była hodowla owiec. Jednak wraz z intensyfikacją użytkowania gruntów, także w wielkich gospodarstwach rolnych liczebność stad mocno spadała. Podczas, gdy w powiecie górowskim w 1891 r. było jeszcze 31 tys. owiec, to do 1937 r. ich liczba zredukowała się do 1/5. W roku 1922 już tylko 11 z 76 wielkich majątków utrzymywało stada owiec z więcej niż setką zwierząt.

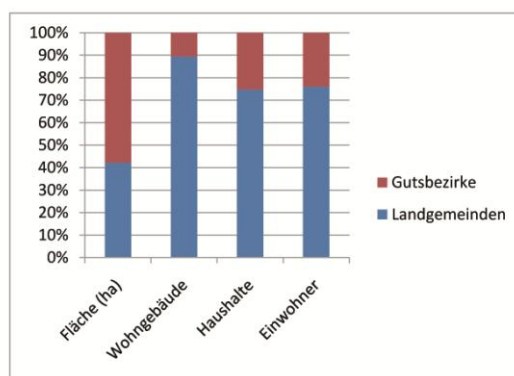
Charakter gospodarki wielkich majątków znacznie różnił się od charakteru gospodarki indywidualnej. Różnice te wyraźnie odbijały się na stylu życia poszczególnych grup ludności. Doskonałym źródłem informacji o społecznym obrazie stosunków wiejskiego środowiska są pruskie statystyki ludnościowe, gdyż w Prusach do roku 1928 odróżniano dwie odmienne wiejskie jednostki administracyjne: gminy wiejskie i obszary dworskie (*Gutsbezirke*). Spis ludności odbywał się zawsze na początku grudnia, więc robotnicy sezonowi nie byli w nim uwzględniani.

Powiat Góra, wyniki pruskiego spisu ludności z roku 1895

	Obszary wiejskie	Obszary dworskie (Gutsbezirke)
Powierzchnia (ha)	27 606	37 807
Budynki mieszkalne	3837	453
Gospodarstwa	4925	1663
Mieszkańcy	20 663	6522
Mieszkańcy / km ²	75	17
Gospodarstwa / budynki mieszkalne	1,28	3,67
Mieszkańcy / gospodarstwo	4,19	3,92

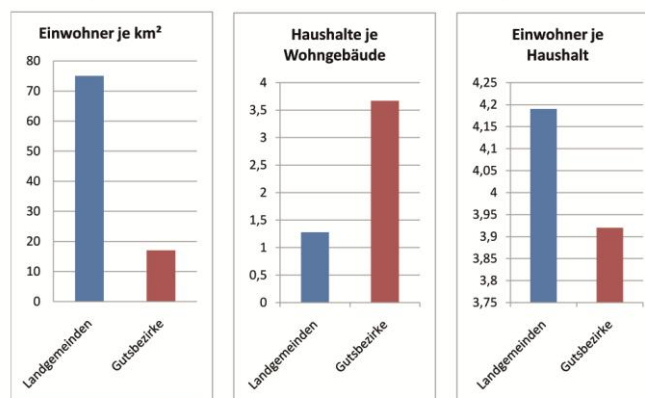
Kreis Guhrau, Ergebnisse der preußischen Volkszählung von 1895

	Landgemeinden	Gutsbezirke
Fläche (ha)	27606	37807
Wohngebäude	3837	453
Haushalte	4925	1663
Einwohner	20663	6522

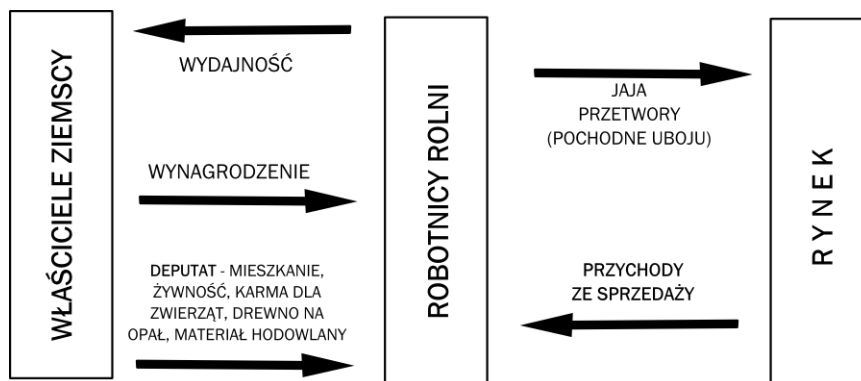
Kreis Guhrau, Ergebnisse der preußischen Volkszählung von 1895

	Landgemeinden	Gutsbezirke
Einwohner je km ²	75	17
Haushalte je Wohngebäude	1,28	3,67
Einwohner je Haushalt	4,19	3,92

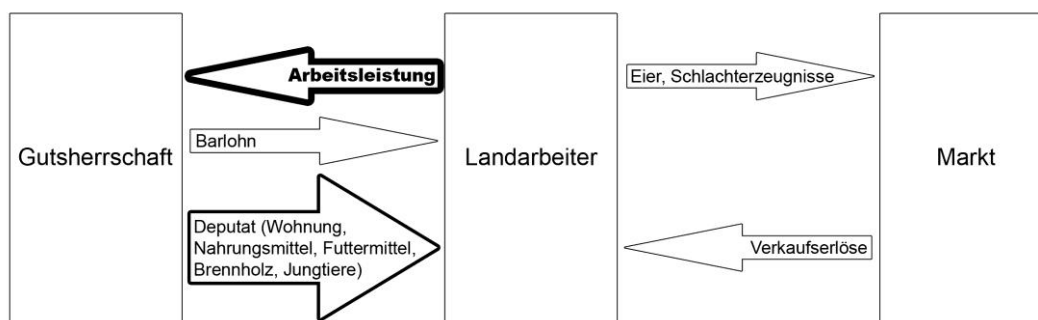

Różnice te, wyglądające podobnie dla wszystkich pruskich prowincji wschodnich, dawały asumpt intensywnym, współczesnym dyskusjom na temat pruskiej polityki agrarnej, w której intensywnie uczestniczył również badacz społeczny Max Weber.

Właściciele ziemscy i robotnicy rolni

Gutsherrschaft und Landarbeiter

Przeciwnicy wielkich własności ziemskich podkreślali, że gospodarstwa chłopskie, bardziej niż wielkie majątki, tworzyły zaplecze oraz bazę gospodarczą dla znacznie większych społeczności wiejskich. Między innymi bezspornym jest, że majątki dworskie korzystały z zasobów infrastruktury gmin wiejskich (handel, rzemiosło, gastronomia, szkoły, poczta, Kościół itd.). Poza tym, panowie ziemscy – w razie potrzeby – zatrudniali pracowników najemnych z wiejskich gmin.

Zwróciłem już uwagę na różne aspekty hodowli bydła. Hodowla bydła, typowa dla małych gospodarstw chłopskich, musiała oczywiście (co wskazano w powyżej statystyce) prowadzić do innych rezultatów ekonomicznych niż intensywna i znaczniejsza powierzchniowo uprawa roli i gospodarka pastwiskowa w wielkich majątkach ziemskich.

Dalej należy zauważyć, że wielkie majątki z reguły zagospodarowywały także grunty nie nadające się do intensywnej uprawy. Przede wszystkim jednak chłopska i obszarowa gospodarka rolna różniły się ze względu na własny udział pracy i jej efekt – produkcję rynkową. Zaopatrzenie ludności miejskiej w produkty z przetwórstwa rolnego oraz przemysłu przetwórczego w surowce były domeną dostaw z dużych majątków ziemskich.

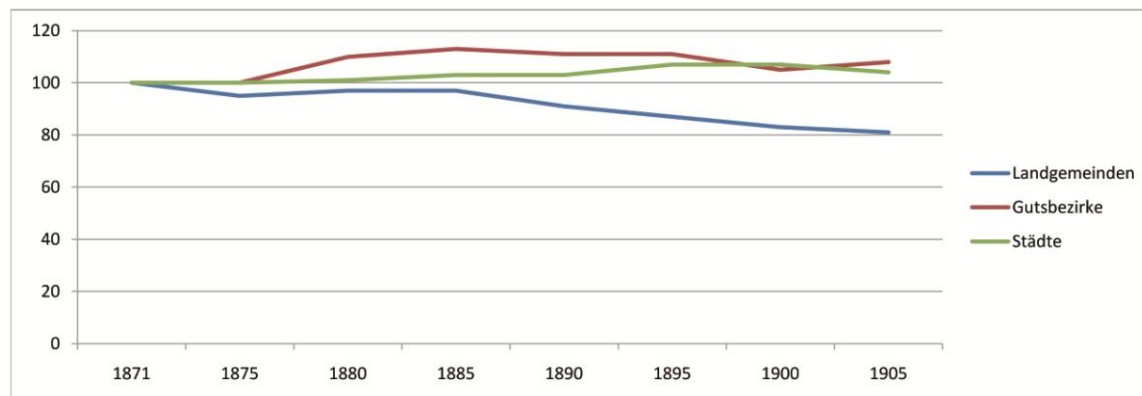
W ówczesnych dyskusjach zarzucano obszarnikom, że przez zatrudnianie cudzoziemskiej (przede wszystkim polskiej), sezonowej siły roboczej przyczyniają się do opuszczania terenów wiejskich przez ludność stale tam zamieszkującą. Mówiono także o „zakradającej się polonizacji“. Statystycznie łatwo udowodnić, że „wyludnienie obszarów wiejskich“ następowało najpierw w gminach wiejskich, a nie w majątkach dworskich.

Rozwój ludnościowy w powiecie górskim (1871 = 100)

Rok	1871	1875	1880	1885	1890	1895	1900	1905
Gminy wiejskie	100	95	97	97	91	87	83	81
Majątki/dwory	100	100	110	113	111	111	105	108
Miasta	100	100	101	103	103	107	107	104

Bevölkerungsentwicklung im Kreis Guhrau (1871 = 100)

Jahr	1871	1875	1880	1885	1890	1895	1900	1905
Landgemeinden	100	95	97	97	91	87	83	81
Gutsbezirke	100	100	110	113	111	111	105	108
Städte	100	100	101	103	103	107	107	104

Krytyki artykułowanej z końcem XIX w., dotyczącej społeczno-gospodarczych skutków ubocznych funkcjonowania własności wielkoobszarniczych na wschód od Łaby, nie da się oczywiście w każdym punkcie pomniejszyć. Bezspornym pozostaje także fakt, że w świetle ówczesnej statystyki warunki mieszkaniowe w wielkich majątkach w większości były niezadawalające. Także i fluktuacja ludności była tam znaczna, o czym świadczy niski udział „urodzonych na miejscu“ względnie „urodzonych w powiecie“ mieszkańców.

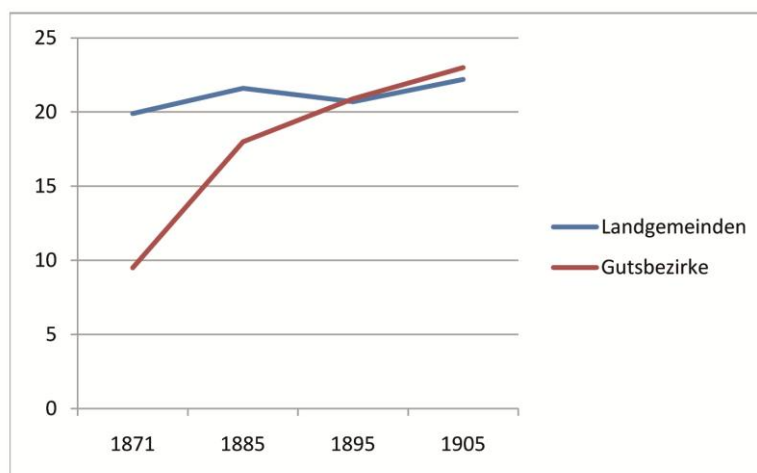
Na pytanie o wielkość udziału ludności polskiej w strukturach społecznych obu obszarów nie ma dostatecznie wiarygodnych informacji. Zapewne był – do pewnego stopnia – statystyczny związek między ludnością katolicką i polskim pochodzeniem. Jeżeli ten związek chce się przyjąć jako wskaźnik udziału (nie dla liczb absolutnych), pojawia się w powiecie następujący obraz:

Udział ludności katolickiej (w %)

Lata	1871	1885	1895	1905
Gminy wiejskie	19,9	21,6	20,7	22,2
Majątki	9,5	18,0	20,9	23,0

Anteil der katholischen Bevölkerung (in Prozent)

Jahr	1871	1885	1895	1905
Landgemeinden	19,9	21,6	20,7	22,2
Gutsbezirke	9,5	18	20,9	23

Wzrost liczby ludności wyznania katolickiego w majątkach w obserwowanym czasie można także interpretować, jako wyrównywanie się stosunków społecznych w gminach wiejskich. Tymi rozważaniami wychodzimy jednak poza interesujący nas temat. Tak więc, pozwólcie Państwo, że nie będę więcej już zajmować Waszej uwagi i w tym miejscu zakończę.

Tłumaczenie z języka niemieckiego: *Lucyna Jachymiak Królikowska*, POLA Kommunikation, Kieffholzstraße 35, 12435 Berlin, T: 0049 30 88550661, e-mail: info@pola-events.de

Opracowanie tekstu *Irena Bulczyńska*